

אישור ל'כיר' הקב"ה שבלוחות הברית בפסקה חדשה במכילתא

מרדכי עקיבא פרידמן

הנוטריקון שדרשו חז"ל לתיבת 'אנכי' שבשני לוחות הברית נידון פעמים אחדות בספרות המחקר בשנים האחרונות.

בבבלי שבת קה ע"א איתא:

ר' יוחנן... אמר, 'אנכי' נוטריקון: אנא נפשי כתבית¹ יהבית.

רבנן אמרי: אמירה נעימה כתיבה יהיבה.

איכא דאמרי, 'אנכי' למפרע: יהיבה כתיבה נאמנין אמריה.

המסורות הללו מופיעות בכמה וריאציות בספרות המדרשית. כך בפסיקתא דרב כהנא:

'אנכי' לשון נוטריקון: אנא נפשי כתבית יהבית.

ד"א² למפרע: יהיבה כתיבה נעימים אמריה.³

לאחרונה פרסם ר"ש אברמסון פסקה בלתי ידועה ממכילתא דר' ישמעאל מכתב-יד גניזה, אנטונין 957:

1. כך צריך להיות; ראה דקדוקי סופרים, אות ב; ש' ליברמן, 'פיסקא חדשה במכילתא ופירושה', סיני, עה (תשל"ד), עמ' א (= ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תשנ"א, עמ' 25), הערה 5 (להלן: ליברמן, פיסקא).
2. ראה בהערה הבאה.
3. פסיקתא דרב כהנא, בחדש השלישי, מהדורת ד' מנדלבוים, א, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 222. ש' אברמסון (ארבעה עניינות במדרשי הלכה, סיני, עד [תשל"ד]), עמ' ח) מעיר: 'כאן "למפרע" הוא מ"ש בתלמוד בשם רבנן אמרי'. על 'ד"א' <ר"א> רבנין אמרין' זה ראה פסיקתא דרב כהנא, מהדורת ש' בובר, ליק 1868, קט ע"א, הערה קצו: פסיקתא רבתי, מהדורת מ' איש שלום, וינה תר"ם, קה ע"א, הערה עט; ילקוט שמעוני, שמות, מהדורת ד' הימן, ירושלים תשל"ז, עמ' 441.

אנכי אמר הקב"הוא⁴ אנא נפשי כתבת יהבת
 ישראל אומרים למפרע. יפיח. נאמנין אמרין⁵

קודם נעיר על הדרשה שבירשא כאן, המוכרת לנו כבר, 'אנא נפשי כתבת יהבת', היינו, אני בעצמי כתבתי, נתתי. מו"ר הגר"ש ליברמן ז"ל העיר, שדרשה זו שייכת לשאלה שחלקן בה החכמים, מי כתב את הלוחות השניים, הקב"ה או משה רבנו (במקבילות: 'אנא נומיקה כתבית יהבית', ופירש ליברמן: אני הסופר, היינו כינוי למשה רבנו).⁶ ובמקום אחר העיר ליברמן עליה: 'נקטו לשון של שטרות'.⁷ כבר זיהיתי את לשון השטרות המדויקת, שעל-פיה דרשו נוטריקון זה, היא נוסחת חתימת סופר השטר, הידועה משטרי הגניזה מארץ-ישראל: 'אנא פל' כתב(ית) (ו)חתמ(י)ת/ (ו)שהד(י)ת', היינו, אני פלוני כתבתי, (ו)חתמתי/(ו)העידותי.⁸ אולם עיקר ענייננו בנוסח החדש שבסיפא: 'ישראל אומרים למפרע. יפיח. נאמנין אמרין'. אין כל ספק, שהלשון משובשת, שהרי חסרה התיבה כנגד האות כ"ף שב'אנכי'. אברמסון הציע לפרשה כך:

ונראה שהיה כתוב כאן: יפיח כזבים נאמנין אמרין... ומה פירושה? הנאמנים אומרים שהוא (ה') יפיח את הכזבים, כלומר על ידי התורה יתבטלו הכזבים.

4. תיבה זו באה בסוף השורה, ומסתבר, שהסופר השלים את תיבת 'הוא' כדי לסיים את השורה.
5. אברמסון (לעיל, הערה 3), עמ' 1-2 ט (ללא ציון מספר כתב-היד באוסף אנטונין). מספר 957 הוא תצלום מספר 2445 במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שעל-יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים - תודתי למנהלי המכון ולעובדיו. הנקודות אחרי 'למפרע' ו'יפיח' בגוף כתב-היד.
6. ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 211-212. ולמחלוקת החכמים בשאלה מי כתב את הלוחות השניים עיין מ"ע פרידמן, "כיר יד" וחתימת הלוחות השניים בתוספתא ובמדרש', תעודה, ז [תשנ"א], עמ' 171 ואילך, ושם עמ' 186 בעניין 'אנא נפשי' וכו' [להלן: פרידמן, כיר יד]; ועיין עוד R. Kimelman, 'Rabbi Yohanan and Origen on the Song of Songs: A Third-Century Jewish-Christian Disputation', *Harvard Theological Review*, LXXIII [1980], p. 576.
7. ליברמן, פיסקא, עמ' ב, הערה 11.
8. ראה מ"ע פרידמן, 'הכתובות הארץ-ישראליות מתקופת הגאונים', תעודה א - חקרי גניות קהיר, תל-אביב תש"ס, עמ' 61-62, M.A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine*, 1962, pp. 489-492 I, Tel-Aviv and New York, (להלן: פרידמן, גישואין בא"י); ועיין פרידמן, כיר יד, עמ' 185-187.

ו'פיח' כאן הוא כמו, פיח קריה,⁹ שהוא פועל יוצא, המעתיקים שלא הבינו את אשר לפניהם השמיטו את התיבה 'כזבים' משום שראו בה חרוף וגדוף (משלי ו, (ה) [יט] ועוד). ואע"פ שעי"ז נתקלקל כל הדרוש – לא חששו. עד שבאו אחרים והשמיטו את כל הפיסקא כולה.¹⁰

שחזור חריף זה מסביר מדוע חסרה תיבה. אולם כבר הקשה ליברמן, ש'אין דרך הקצרנים (הנוטריונים) לסמן ביו"ד את כינוי השם של העתיד, שהרי אין לך פועל שאין לסמן אותו ביו"ד, ובעל כרחינו אנו אומרים שהיו"ד של "פיח" שרשית היא.¹¹ ויש עוד מקום לשאול על הצירוף המשונה של עברית וארמית ('נאמנין אמרין' במקום 'נאמנין אומרים') ואולי אף על העובדה, שהדרשן שם בפייהם של ישראל, שמכנים את עצמם נאמנים. יתר על כן, הטעות, המיוחסת למעתיקים, שיש ב'פיח כזבים' חירוף וגידוף, כל כך סבירה היא, עד שקשה להבין מה ראה הדרשן לבחור בלשון הזאת.¹² ליברמן פירש את 'נאמנין אמריה' ב'איכא דאמרי' בבבלי כלשון קיום: מקוימים דבריה.¹³ על-פי תפיסה זו שיער הוא כיצד יש לפרש את הפסקה המשובשת ('יפית. נאמנין אמרין') שבכתב-יד אנטונין למכילתא:

קרוב לוודאי שאף שם-נקטו בנוסח קיום הכתב. ולפיכך נ"ל לשער שנשמטה במכילתא אות אחת, וצ"ל: ישראל אומרים למפרע. יפ' [כ]זח נאמנין אמרין, כלומר יפה כח של נאמנין מאמרין (של מאמרים נאמנין, של אמרות נאמנות, בשם התואר לפני שם העצם, וכמו שכתבנו לעיל). והיא כמסורת הבבלי אלא

9. משלי כט, ח: יפוח קריה.

10. אברמסון (לעיל, הערה 3), עמ' ח (ההדגשה במקור).

11. ליברמן, פיסקא, עמ' א.

12. אשר לפשוטו של 'פיח כזבים' (= עד שקר), ראה ש"א לוינסטם, 'פִּחַ, יִפְחַ, יִפְחַ, יִפְחַ, לשוננו, כו (תשכ"ב), עמ' 205-208, 280; הנ"ל, שם, כו-כח (תשכ"ג-תשכ"ד), עמ' 182, והספרות, שצוינה שם. עיין גם מ' ויינפלד, 'שבועת אמונים לאסרחדון – אופייה ומקבילותיה בעולם המודח הקדום', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, א, (תשל"ו), עמ' 85, הערה 293 (להלן: ויינפלד, שבועת אמונים).

13. פיסקא, עמ' ב, ושם נסמן. וראה מ' ויינפלד, 'עצת הוקנים לרחבעם (מל"א יב, ז), לשוננו, לו (תשל"ב), עמ' 10-11: הנ"ל, שבועת אמונים, עמ' 82 ואילך. וכן בנוסח האישור, השכיח בכתובות ארץ-ישראל שמן הגניזה, 'קיים ומחוזק ומהימן, התיבה האחרונה לשון קיום היא (ראה פרידמן, נישואין בא"י, א, עמ' 472, וצריך לתקן את התרגום שם).

שהלשון במכילתא תקיפה יותר.¹⁴

תחביר הלשון המשותזת, 'יפה כוח (של) גאמנין אמרינן', נראה לנו מוזר. כהסבר רומז ליברמן לדבריו, שכתב לעיל שם, הבאים לנמק, מה ראה הדרשן בבבלי לדרוש למפרע אותה דרשה, שנדרשה ישר: אמריה גאמנין כתיבה יהיבה, שהיא, כדבריו על-פי המכילתא, בוודאי מתייחסת למה שאומרים ישראל. מה כיעור בדרשה הישרה, שהיה צריך להפכה? והוא כותב:

הקב"ה אמר לפי סדר המעשים: כתבתי נתתי וכו', וישראל אמרו לפי הסדר שראו: נתונה, כתובה וכו'.¹⁵ כל העוקץ כאן ש'גאמנין' בא לפני אמריה, על משקל 'רבים חללים', או 'רבות רעות', ואצל יניי בפיוט 'וכל מאמינים' (לר"ה ויהי"ב): טובות וזכרונות. ובכל מקום שרצו להטעים במיוחד את התואר הקדימוהו לשם העצם.¹⁶

יש לציין, שהדוגמות לכלל זה של הקדמת שם התואר לשם העצם בגלל הטעמה אינן ממין אחד. ב'גאמנין אמריה' מקדים הדרשן את הנשוא לנושא, והדברים פשוטים. וכן נראה לפרש בתהלים לד, כ: 'רבות רעות צדיק'. בתרגום החדש של ה-Jewish Publication Society of America (NJPS): *Though the misfortunes of the righteous be many*. (לעומת זאת בתרגום אונקלוס: 'סגיאין בישן מערערן לצדיקא' וכיו"ב אצל רש"י).

שונה הדבר במשלי ז, כו: 'כי רבים חללים הפילה, ועצמים כל הרגיה'. דומה, שתואר השם של לוואי מוקדם לשם העצם. אולם אף כאן ההשוואה לסיפא דקרא מקרבת את הדעת לומר, שנקט המשורר לשון קצרה כדי לשמור על המקצב. היינו, ש'רבים' משמש נשוא, ושיעור המשפט הוא: כי רבים החללים אשר הפילה. לחלופין אפשר לומר, ששיעור המשפט הוא: כי רבים הפילה חללים, כי רבים הם אשר הפילה חללים. ואמנם כן תורגם לאחרונה (NJPS): *For many are those she has struck dead*.¹⁷ אשר ל'הזכר למזכיריו טובות וזכרונות' בפיוט של יניי, יש לציין,

14. ליברמן, פיסקא, שם, עמ' ב-ג.

15. מבין אני בזה, שראו ישראל, שהלוחות ניתנים, לפני שהבחינו בכתבם. אולם מוזר יהיבה כתיבה בין בלשון (כאן ארמית, כאן, בהמשך, עברית) בין בעניין, ודומה אני, ששתי התיבות הללו פועל יוצא של עיבוד משני: ראה להלן.

16. ליברמן, פיסקא, עמ' ב.

17. בניגוד לתרגום הישן: *For she hath cast down many wounded*. ועיין סנהדרין ק ע"ב:

שאינן ודאות בנוסח הזה כלל.¹⁸

ליברמן מפנה גם למחקרו של ד' בויראין.¹⁹ שם באמת מובאות כמה דוגמות של הקדמת תואר השם של לוואי לשם העצם בארמית בבליית, כנראה, ובעברית של הפייטיים. בויראין קובע, שהסדר המסורס עשוי לבוא דווקא בלשונות של שבת או גנאי.²⁰

'נאמנין אמרין' מתאים לכאורה לכלל 'הסירוס', כי ודאי תואר של שבת מובהק פה. ברם, גם אם מתקיים הכלל הנ"ל, עדיין דומה בעיניי כי בלשון 'יפה כוח נאמנין אמרין' (= יפה כוחם של נאמנין אמרין) יש מידה מסוימת של סרבול, ולא בטלה התהייה, מה כיעור ראה הדרשן לדרוש 'אנכי' בדרך הישרה, לומר: אמרים נאמנין כוחם יפה. וכן אין הסבר לשיבוש מ'יפה כוח' המשוחזר ל'יפיח' מלבד טעות מכנית גרידא. זאת ועוד, רק בדרך ההשאלה ניתן לראות בנוסח זה נוסח של קיום הכתב, ואין הוא דומה לשום קיום כתב, המוכר לנו.

כמה חודשים לאחר פרסום מאמרו הראשון הציע ליברמן שחזור אחר לפסקה שבמיכלתא: 'יפים [כנינים] נאמנין אמרין'.²¹ לשון זו פחות מסורבלת, ופטורים אנו מן הכלל של הקדמת תואר השם של לוואי לשם העצם, כי ניתן לומר בפשטות שהדרשן

רבים הושחתו, ועצומים כל הרוגיה' (השווה בן-סירא ט, ח).

18. עיין ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 469-470; השווה את שינויי הנוסחאות אצל ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א, ירושלים תשל"ל, עמ' 225. אולם אולי יש ליטובות זכרונות' עדיפות מסוימת כ'נוסח הקשה', שהרי הכלל הנ"ל אכן ידוע בפיוט; ראה להלן.

19. ליברמן (פיסקא, עמ' ב, הערה 15) מפנה למאמרו 'לכתובת של גבעת המבט', פרקים, ב (תשכ"ט-תשל"ד), עמ' 377 (= ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 395), ושם, בהערה 17 הפניה למאמרו של בויראין ועוד. הלשון, שליברמן עוסק בה שם, 'כהנא אלעז', הנה שם-עצם ושם-פרטי שהוא תמורתו (ראה כבר א"ש רוזנטל, 'הכתובת מגבעת המבט', פרקים, שם, עמ' 345). כגון אבינו אברהם, המצוי במדרשים, ולא שם תואר של לוואי.

20. ד' בויראין, 'סירוס סדר השם ולואו בארמית ובעברית', לשוננו, לו (תשל"ג), עמ' 113-116. עיין י' בלאו, 'הערה להקדמת לואי-שם-תואר למוגדרו בתלמוד הבבלי', לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 307-308; בויראין, 'תשובה', שם, עמ' 308-310.

21. הדברים לקוחים ממכתב אל פרופ' משה ויינפלד מ"ט במרחשון תשל"ה, שבו מגיב ליברמן על מאמרו של ויינפלד, 'שבועת אמונים'. לקמן לשון המובאה שמן המכתב, כמצוטטת שם, בשלמותה (עמ' 85, הערה 293; ההדגשות במקור):

לא חשבתי ברע שכתבתי (סיני, ניסן-אייר, תשל"ד עמ' א-ג) על 'אמת ויציב', אבל אין עכשיו ספק בלבי שצדקת. עכשיו נ"ל שצ"ל במכילתא: יפים [כנינים] נאמנין אמרין,

מקדים את הנשואים, 'יפים, כנים, נאמנין', לנושא, 'אמריין'.²² אולם הטעות המכנית שצריכים לייחס לסופר גדולה עוד יותר. קשה לחשוב על סיבה שתגרום לו להשמיט תיבה שלמה, 'כנים', ולשבש את 'יפים', הפשוטה, ל'יפיח'. (ליברמן בוודאי תיקן 'יפים' [והשלים 'כנים'] במקום 'יפיין' בגלל הדמיון בין ח' ל-ס', אבל צירוף הסופיות ים ו-יין אף הוא אינו נוח). 'כנים' אינה מתאימה כל כך ללשון קיום.²³ ושוב ניתן לשאול, מה כיעור יש בדרשה הישרה של 'אנכ"י' (אמריין [*אמריין])²⁴ נאמנין כנין יפיין, שהיה צריך להפכה?²⁵

נדמה לי, שניתן לסלק את הקשיים הללו על-ידי תיקון קל להגתה הראשונה של ליברמן, וזאת גם על-יפי פרשנותו, שיש לפנינו קיום הכתב: יפ' כירו נאמנין אמריין (= יפה פְּתָבוּ,²⁶ נאמנין אמריין).

מלבד השלמת האות כ"ף (ההכרחית) אפשר לומר, שאין זאת אלא הצעת קריאה אחרת לטקסט שממנו העתיק סופר כתב-יד אנטונין או אביו. הרגיל בכתב-יד יודע, כי לעתים קרובות אפשר לקרוא צירוף של 'רו' כ-'ח' (*יפ' [כ]ירו) יפיח) ושוויין

וכולם באמת ויציב. והרי לפי פירושי במכילתא גם בבבלי שבת שם (קה ע"א) אמירה נעימה הנוסח הוא מ'קיום' וכן בפסיקתא דר"כ, בחודש השלישי (מנדלבוים, עמ' 222): יהיבה כתיבה נעימים אמרייה, והוא קיום עשרת הדברות שאמרום ביחד עם ק"ש בבית המקדש. נמצאנו למדים (שהנוסחאות) [שהנוסחאות] השונות של אמת ויציב כקיום עשרת הדברות וקריאת שמע רמוזים כבר בספרות התנאים והאמוראים.

יש להוסיף הערה זו אצל ט' פרישל, 'ביבליוגרפיה של כתבי ר"ש ליברמן ז"ל', ספר הוכרין לרבי שאול ליברמן (עורך: ש"י פרידמן), ניו יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 1-28. לא ראיתי את מאמרו של ויינפלד וממילא גם לא את הערתו של ליברמן שם, עד שגמרתי את הרשימה הזאת, והוספתי את הדברים לאחר מכן.

22. הלשון תהיה אפילו יותר חלקה, אם נתקן תיקון קטן: 'אמריין' (ראה להלן).

23. ליברמן בוודאי התכוון לקשור אותה עם 'נכון' שב'אמת ויציב'; על 'נכון' ראה ויינפלד, שבועת אמונים, עמ' 84.

24. ראה בהערה 22.

25. שחזור נוסף, דומה, אצל ליברמן, פסיקא, עמ' ג, הערה, 21: 'והרי אפשר גם להגיה: יפים, [כלולים] (ע"פ המליצה 'כלילת יופי', ולמפרע), נאמנין אמריין, וכדומה. ולפנינו קילוס וקיום, והשווה הנוסח בפסיקתא דר"כ'.

26. לפירוש 'כיר' (= כתב), ראה להלן בפנים. אפשר היה לשער, שיש להשלים את התיבה 'כתבו' ממש, אבל אין בה להסביר את השיבוש ל'יפיח'.

בסוף תיבה עשויה להיכתב כעין נו"ן סופית (אמריו < אמרין).²⁷ במקומות אחרים עמדתי על לשונות נדירות בלשון חז"ל, שנשמר שימושן בתעודות הגניזה שמן המאה העשירית ואילך, אבל בספרות חז"ל שרדו הן לפעמים בהיקרות יחידה, נשתבשו בה על-ידי סופרים, שלא הכירו אותן, או נדחקו ממנה כליל.²⁸ לאחרונה תיעדתי את הביטוי 'כיר יד', היינו כתב יד או חתימה (יש גם 'כיר' ללא 'יד'). הוא שכיח למדי בתעודות הגניזה שמארץ-ישראל וממצרים שמן המאה האחת-עשרה.²⁹

'כיר יד' רגיל בקשר לקיום השטר: 'ונתנו בו כיר ידיהם וקיימנוהו מלמטה';³⁰ 'יכתב הרשאה מוחזקת בכיר יד ואימות עידות'.³¹ ושכיח הוא במיוחד בנוסח הקיום עצמו. כך למשל, בסוף שטר שנכתב בפוסטאט בשנת 1044: 'באמת יודעים אנו כיר ידו של... ו... החתומים למעלה, הולכך כתב זה קיים'.³² וכן רגיל בנוסחות קיום בארמית.³³

'כיר אד' (יד) של הקב"ה רגיל במקורות שומרונים שנתחברו במאה הרביעית, ומשמש הוא כתיאור לשני לוחות הברית או לתורה כולה.³⁴ וכבר שיערתי, שיש

27. וכן לא ראה ליברמן קריאת 'כ]וח' במקום '[.יח' (י < ו) הגהה. יש גם לציין את הדמיון בין פ"א לכ"ף בכתב-יד רבים. וראה ליברמן, פיסקא, עמ' ג, הערה 19: 'שאם באנו להגיה סתם אין אנו מספיקין ואין אנו מפסיקין'.

28. ראה במיוחד את מאמרי 'על מוקדם ומאוחר בלשון בספרות חז"ל', סידרא, א (תשמ"ה), עמ' 59-68.

29. פרידמן, כיר יד, עמ' 161 ואילך.

30. ENA 2804.18 (כתב-יד בית המדרש לרבנים באמריקה - תודתי נתונה למנהל הספרייה, פרופ' מ' רבינוביץ, שורה 10.

31. כתב-יד מוצרי IV.10 (L15).

32. TS 13 J 1.10 (כתב יד אוסף טיילור-שכטר, ספריית אוניברסיטת קימברידג' - תודתי נתונה למנהלי הספרייה ולד"ר ש"ק רייף).

33. פרידמן, כיר יד, עמ' 165, סימנים יט-כא (דוגמה להלן כאן). וכן השווה, למשל, TS 20.129.

34. ראה פרידמן, שם, עמ' 166 ואילך. בעמ' 167-168 שם הבאתי דוגמה מן השומרונים המאוחרת ל'כיר יד'. ד"ר משה פלורנטיין הואיל להפנות את תשומת לבי לדוגמה נוספת של 'כיר' בכרוניקה שומרנית, המכונה 'החדשה', שנתחברה בשנת 1900 (ראה עליה: מ' פלורנטיין, 'שומרונות' - תיאור ודקדוקה ואיפיונה המילוני, חיבור לשם קבלת התואר 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ט, א, עמ' 54 ואילך); 'יכתוב מחמד ברית מן כיר

לראות בלשון המוקשה 'כתב הכר/היכר יד' שבמדרשו של רבן יוחנן בן זכיי בתוספתא בבא קמא ז, ד (דייה שיתן לה המלך כתב הכר/היכר יד שלו) - שעניינה חתימת הלוחות השניים על-ידי הקב"ה - שיבוש קל של 'כיר היד',³⁵ נחזור לנוסח המשוחזר שבמכילתא: יפה כירו, נאמנין אמריו. הרי הנוסח כפול. קיום הכתב וקיום תוכנו (מעין 'הרשאה מוחזקת בכיר יד ואימות עידות' בתעודה הנ"ל שמן הגניזה).³⁶ קל עתה להבין מדוע הדרשן דורש כאן דווקא למפרע (ולא ישר: אמריו נאמנין, כירו יפה). הרי חייבים לקיים תחילה את אמיתת הכתב לפני שמאשרים את תוכנו.

בקיום השטר רגיל אישור 'כיר יד' הכותב לבוא בעקבות עדותו (או עדות אחר) בזיהוי כתבו. כך בתעודה אחרת שמן הגניזה: 'אתקים שטרא דנן קדמנא... ושהדוהי כתיבין לעילא... ואחויאו לנא דאלין שהדותהון בכיר ידיהון וסימניהון, אישרנוהי וקימנוהי כדחאזוי'.³⁷ אף במדרש שבמכילתא, אחרי שהקב"ה העיד על כתבו שלו - 'אנא נפשי כתבת יהבת', קיימו ישראל את הכתב: יפה כירו!

כבר ליברמן הצביע על הדמיון בין אמירת ישראל לפי דרשה זו (על-פי הבבלי 'נאמנין אמריה') לבין האמירה שעל-פי מנהג ארץ-ישראל אחרי ברכת המפטיר, המובאת במסכת סופרים: 'ומיד עומדין העם ואומרים נאמן אתה הוא ה' אלהינו (ו)נאמנים דבריך'.³⁸ גם כאן נוסח כפול, ובולט בו הדמיון לנוסח המשוחזר שבמכילתא.

יש מקום לציין אף ל'יפה' כלשון קיום ואישור,³⁹ מעין 'אמת ויציב ונכון וקיים וישר ונאמן... ונעים'⁴⁰... וטוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד' שבברכה שלאחר

עלי בן אבי טאלב' וכו' (היינו בכתבתו של עלי; המקור פורסם אצל E.N. Adler & M. Seligsohn, 'Une nouvelle chronique samaritaine', *REJ*, XLV [1902], p. 238

35. פרידמן, כיר יד, עמ' 171 ואילך.

36. הערה 31. השווה פסקה מתוך כתובות נבונאידי הבבליות (ראה ויינפלד, שבועת אמונים, עמ' 83): 'מאשרים את מוצא פיו, מקיימים/מקימים את דברו' וכו'.

37. BL Or. 5554A, fol. 44r (כתב-יד הספרייה הבריטית - תודתי נתונה למנהליה).

38. מסכת סופרים יג, ט, מהדורת היגר, עמ' 245, ציין לו ליברמן, פיסקא, עמ' ג. לעניין ברכת ההפטרה ואימות התורה שבה, ראה גם ד' פלוסר, "חיי עולם נטעה בתוכנו", תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 148. השווה ויינפלד, שבועת אמונים, עמ' 80, הערה 263.

39. 'לפנינו קילוס וקיום' יחד, כלשון ליברמן, פיסקא, עמ' ג, הערה 21.

40. לפי לשון זו אפשר לראות נוסח קיום גם ב'אמירה נעימה' שבבבלי וב'נעימים אמריה' שבפסיקתא דרב כהנא הנ"ל. השווה הערתו הנ"ל של ליברמן, פיסקא, עמ' ג, הערה 21; הנ"ל

קריאת שמע בשחרית.⁴¹ וכן בירושלמי תענית פ"ד ה"ה (סח ע"ג): 'אשר שיברת - אמר לו, יפה עשית ששיברת'. 'אשר' נדרש כאן כלשון 'אישור': יפה.⁴² העיון במדרשי הנוטריקון לתיבת 'אנכי' מקרב את הדעת לשער, שבמקור היו רק שתי הדרשות שבמכילתא: אנה נפשי כתבת יהבת; וישראל אומרים למפרע, *יפה כירו, נאמנין אמריו. שאר כל הווריאציות נראות כשינויים משניים, בין שהן עיבודים מכוונים על-ידי חכמים-דרשנים (כגון 'נומיקה' במקום 'נפשי')⁴³ בין שהן טעויות, שנבעו מחוסר בקיאות בלשון על-ידי גרסנים או מעתיקים (כגון במכילתא: *יפה כירו < יפית).⁴⁴ במקרה דנן אפשר, שהטעתם בקיאותם בלשון הכתוב בחבקוק ב, ב-ג: 'כתב חזון ובאר על הלחות... ויפח' וכו'.

'פשיטא שבכל מקום שיש הגהה אין בטחון'.⁴⁵ שחזורי ('[כ]ירו') בפסקה זו שבמכילתא מיד היה חשוד בעיני דווקא בגלל עיסוקי שלי בכיטוי 'כיר יד' והעובדה, שאין הוא מתועד בשום מקום בספרות חז"ל מלבד בשחזורי המשוער שבתוספתא בבא קמא הנ"ל. הרי חביבות חידושו של אדם על עצמו עשויה להביאו לידי קלקול שורת הדין הפילולוגי.⁴⁶ אף-על-פי-כן נדמה לי, שיש בו יתרון מסוים, ולכן לא נמנעתי מלהביאו.

אצל ויינפלד, שבועת אמונים, עמ' 85, הערה 293; ודברי ויינפלד, שם, עמ' 85.

41. ללשונות הקיום שב'אמת ויצבי' ראה ויינפלד, שבועת אמונים, עמ' 81 ואילך.

42. ראה על דרשה זו פרידמן, כיר יד, עמ' 184, הערה 72. ל'יפה' = 'חזק' ראה ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 607, הערה 18; השווה ויינפלד, שבועת אמונים, עמ' 84-85.

43. השווה ליברמן, פיסקא, עמ' ג, הערה 22: 'דרשנים אחרים הרחיבו את פירושי הנוטריקון, ורגיל הוא שהאחרונים מוסיפים על הראשונים ואף משנים את כוונתם ונותנים דוגמאות שאינן הולכות בעקבות הדרשנים הראשונים'.

44. לטעויות ב'כיר', 'כיר' במקומות אחרים, ראה פרידמן, כיר יד, עמ' 169, 176-177.

45. לשונו של ליברמן, פיסקא, עמ' ג (ובהמשך שם: 'מ"מ נראה שהעיקר הוא... שיש כאן בדרש "למפרע" רמז לקבלת ישראל והסכמתו'). כפי שציינתי לעיל לא עברו אלא חודשים אחדים עד שהציע ליברמן עצמו הגהה אחרת לטקסט (אבל 'העיקר' קיים), ובוודאי שיש בכך סימן מובהק לפתיחותו ולמידת בקשת האמת שדבק בה.

46. התעוררתי לתיקון 'יפח' כאשר חזרתי וקראתי את מאמרו של ליברמן 'פיסקא חדשה' וכו' בקובץ החדש של מחקריו ('מחקרים בתורת ארץ-ישראל'; ראה לעיל, הערה 1) קודם שמלא שבוע לפרסום 'תעודה' זו, ולכן הייתה דעתי נתונה על 'כיר יד' שבלוחות.